

Din Psikoloğunun Objektif ve Subjektif Dinî Gerçeklik Alanlarına Yaklaşırken Bilimsel Objektiflik Adına Dikkat Etmesi Gereken Bazı Kriterler

Some Criteria to Consider on the Name of Scientific Objectivity While Approaching the Objective and Subjective Religious Reality Areas of the Religious Psychologist

Fatih KANDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

Dr. Lecturer, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology,
Department of Religious Psychology, Erzincan/Turkey
ffatihkandemir@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4988-2716

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Eylül / September 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 18 Ekim / October 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.456787

Atıf / Citation: “Din Psikoloğunun Objektif ve Subjektif Dinî Gerçeklik Alanlarına Yaklaşırken Bilimsel Objektiflik Adına Dikkat Etmesi Gereken Bazı Kriterler / Some Criteria to Consider on the Name of Scientific Objectivity While Approaching the Objective and Subjective Religious Reality Areas of the Religious Psychologist”. *ilted:*

ilahiyyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyyat researches 50

(Aralık / December 2018/2): 343-361. doi: 10.29288/ilted.456787

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilahiyyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Felsefe çatısı altında uzun yıllar varlığını sürdüren psikoloji, 1879'da Wundt'un ilk psikoloji laboratuvarını kurmasıyla bağımsız bir disiplin olmuştur. Bu bağımsızlık psikolojinin kavram olarak "ruh bilimi"ni ifade etmesinden dolayı çok arzu ettiği fizik gibi bir bilim dalı olmasına yetmemiştir. Bu nedenle modern psikoloji, ruh kavramının metafizik özelliğinden dolayı onu temel çalışma alanının dışına itmiştir. Modern psikoloji artık "ruh" kavramını "insanın görülebilen ya da ölçülebilen özellikleri "olarak çalışma konusu yapmakla kalmamış, dini konuları da bilimselliğe aykırı olduğu iddiası ile inceleme alanının dışında tutmuştur. Bu durum, din psikolojisinin temel çalışma konularından olan objektif dini gerçeklik ve subjektif dini gerçeklik alanlarının da bilimsel araştırma konusu olamayacağı gerekçesiyle reddedilmesini beraberinde getirmiştir. Objektif dini gerçeklik, subjektif dini gerçeklik ve subjektif dini anlam konularına din psikoloğunun yaklaşım yönteminin tartışıldığı bu çalışmanın iki temel amacı vardır: Birincisi, din psikoloğunun ifade edilmiş olan kavramlara yaklaşım yöntemini tartışmak, ikinci amaç ise din psikolojisi alanında üretilen bilgilerin geçerlilik ve güvenilirliğine katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Din Psikolojisi, Objektif Dini Gerçeklik, Subjektif Dini Gerçeklik, Subjektif Dini Anlam, Bilimsel Objektiflik.*

Abstract

Psychology, which lasted for many years under the roof of Philosophy, became an independent discipline when Wundt founded his first psychology laboratory in 1879. This independence is not enough to be a branch of science like physics, which psychology desires because it expresses "spiritual sciences" as a concept. For this reason, modern psychology has pushed her out of her main field of study because of the metaphysical nature of the concept of soul. Modern psychology has not only made the concept of soul the subject of study as visible or measurable features of human but has also excluded religious subjects from the study area with the claim that it is against scientificness. This situation led to the rejection of the fields of objective religious reality and subjective religious reality, which are the main subjects of the study of religion, on the grounds that it cannot be the subject of scientific research. The objective of this study is to discuss the approach of the approach of the religion psychologist to the objective religious reality, the subjective religious reality, and subjective religious meaning.

Keywords: *Psychology of Religion, Objective Religious Reality, Subjective Religious Reality, Subjective Religious Meaning, Scientific Objectivity.*

Extended Summary

Modern psychology has long existed under the roof of philosophy. In the last quarter of the nineteenth century, Wundt declared the independence of psychology by establishing the world's first psychology laboratory. However, this independence is not enough for it to become a scientific discipline such as physics. Psychology as a science, which finds a solution to this situation, has removed the concept of soul from the subject of the central study and it can be seen as the human or visible properties of research has become a subject of research.

With the desire to become a discipline like physics science of modern psychology, the attempt to exclude everything that is spiritual has brought about the ignorance of the religious. Because the spirit is the spiritual level, as well as the highest level of spirituality, and the root of the ground will take root on the ground. On the one hand, while psychology pursues an attempt to exclude the religious for the sake of being a scientific discipline, on the other hand, the negative effect of the philosophy of enlightenment on religion and some of the anthropological atheism representatives' evaluation on religion as a psychological pathology have also hit the religion. Therefore, philosophical viewpoints of the anthropologists who took people from a materialist and determinist perspective and ignored its spiritual dimension made them a "taboo" by covering all things that were religious and spiritual.

One of the most important objections to the efforts of psychology to push the religious and spiritual out of the center with the idea of finding a place in the world of science has come from within the world of psychology. James, one of America's philosopher psychologists, tried to soften the rigid attitude of psychology to the religious by his work titled *Principles of Psychology* written in 1890, on the other hand, he pointed to the field of study of the *Psychology of Religion*. In fact, James' mentioning that the subject of psychology is related to the experience in his work, brought along the psychological aspects of the individual who experienced the transcendental.

After the psychology of religion became a scientific discipline, there were some opposition to this new discipline. In particular, attempts by behaviorist psychologists to devalue the psychology of religion have brought with it the scientific reliability and validity problem related to his data. On the one hand, this led to intensified studies in the field of psychology of religion in the positivist-empirical context, while on the other hand, the reaction of the science of psychology, which tried to maintain its work with positivist-empirical approach, has attracted the reaction. Although these reactions are not as severe as the first period, they still exist today. Since the object of study of religion psychology is subjective religion rather than objective religion, it can feed the objections to some extent. However, this situation does not require the discussion of the scientific results of the psychology of religion. Because, although the quantity and quality of the study object are important in reaching the scientific results, the criteria of scientificness are clear. Any disregard for any discipline, regardless of the discipline, will inevitably be discussed.

There are two main objectives of this study in which the approach of the religion psychologist to scientific objectivity, objective religious reality, subjective religious reality and subjective religious meaning are discussed. The first aim is to discuss the religion psychologist's approach method to the mentioned expressions, the second is to contribute to the validity and credibility of the information. In addition to the fact that the qualitative research method has been used in the study, the data of the studies which have been determined in the related literature have been utilized and explanations and analyzes have been made in the study.

Some of the concepts frequently mentioned in the study are explained before discussing how the approach of objective and subjective religious reality of religious psychologist which is the main axis of the study and which is very important for religious people. These concepts, using the methods and techniques in the field of religious psychology according to the rules of the discipline of religion, expresses the field expert who can describe or explain the emotions, thoughts and behaviors of the religious individual; objective reality expressing data that can be identified or proven; the subjective reality, which exists in the experience of a person or group, but which cannot always be confirmed by others with sufficient evidence; an objective religious reality that expresses undeniable behavior for any individual embodied in the behavior of the religious person and observing from the outside; the subjective religious reality that is perceived by the individual and does not require proof, in other words expressing psychological religious realities; and the subjective meaning of meaning for a particular person or group.

The objective and subjective area of religious reality for religious individuals is as precise as the sun's setting, the Earth's rotation. It is necessary to determine the meanings expressed by the realities for religious people before being brought to the original by the psychologist of religion and to analyze and analyze the most appropriate scientific methods and techniques used in the psychology of religion. Although the area of subjective religious reality of the religious individual presents an extremely complex situation, the psychologist of religion should not be content with superficial explanations. In fact, considering that the main point of objection to the discipline of religion psychology is related to the research subject, it is very important that the religious psychologist investigates the objective and subjective religious reality which has an undeniable value for the religious person in accordance with the criteria of scientific objectivity. It is thought that such an effort will contribute to the reliability and validity of the information produced in the field of psychology of religion.

GİRİŞ

Uzun yıllar felsefe çatısı altında çalışmalarını sürdüren psikoloji bilimi, Wundt'un 1879 yılında Almanya'nın Leipzig kentinde dünyanın ilk psikoloji laboratuvarını kurmasıyla bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak psikolojinin bağımsızlığını ilan etmesi, onun çok arzu ettiği fizik gibi bir bilimsel disiplin olmasına yetmemiştir. Onun için psikoloji, kendini fizik bilimi ile mukayese ederek onun gibi bir bilimsel disiplin olabilme uğruna oldukça çok çaba sarf etmiştir. Psikoloji kavramının "ruh bilgisi" anlamına gelmesi söz konusu çabanın önündeki en önemli engel olmuştur. "Ruh" sözcüğünün doğaüstü mistik bir varlığı ifade etmesi¹ psikolojinin fizik gibi bir bilim dalı olmasını arzu eden birçok psikoloğu kaygılandırmıştır. Bu nedenle psikoloji, "ruh" kavramını sahip olduğu metafizik anlamından soyutlayarak, onu "gözlenip ölçülebilir" bir niteliğe dönüştürmek istemiştir. Yapısalcılığın önemli kuramcılarında Titchener'in şu ifadeleri, psikolojinin bu çabalarını özetler niteliktedir: "Bizler ruhu, tecrübeyi yaşayan kişiye bağlı olduğu düşünülen insan deneyimlerinin bir bütünü olarak tanımladık. Dahası, 'tecrübeyi yaşayan kişi' kavramının yaşayan bir beden, örgütlenmiş bir birey anlamına geldiğini söyledik. Ve psikolojik amaçlar için yaşayan bedenin bir sinir sistemine ve onun bağlantılarına indirgenebileceğini ima ettik. Böylece ruh bir sinir sistemine bağlı olduğu düşünülen insan deneyimlerinin toplamı haline geldi. İnsan deneyimi daima bir süreç, bir oluş olduğu için ve insan deneyiminin bağımlı yönü onun zihinsel yönü olduğu için, özetle ruhun, zihinsel süreçlerin bir bütünü (toplamı) olduğunu söyleyebiliriz."² Titchener'in bu ifadeleri, aynı zamanda din psikolojisinin merkezi konusu olan din ve maneviyatla ilgili olarak bireylerin tecrübesinde önemli bir yer tutan objektif ve subjektif dinî gerçeklik alanlarının psikoloji tarafından bilimsellik kaygısıyla bilimsel araştırmaya konu olamayacağını bir anlamda itirafı anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan aydınlanma felsefesinin din üzerinde bırakmış olduğu negatif etkiyle, Feuerbach gibi bazı antropolojik ateizm temsilcilerinin ilahiyatı psikolojik bir patoloji olarak değerlendirmeleri³ dinî ve manevî olan her şeye darbe vurmuştur. Bu gibi antropologların insanı materyalist ve determinist perspektiften ele alan ve onun ruhsal yönünü ihmal eden felsefi yaklaşımları, dinî ve manevî olan her şeyi kuşatarak onları adeta bir "tabu" haline getirmiştir. Bu kuşatılmışlık psikolojisi içerisinde bazı psikologlar, bu probleme insanın ruhi boyutunu incelemesi gerektiğini düşündükleri psikoloji bilimi temelinde bir çıkış yolu aramışlardır. Onlara göre di-

¹ Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004), 1.

² Duane P. Schultz-Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, trc. Yasemin Aslay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 190; Köse-Ayten, *Din Psikolojisi*, 13-14.

³ Ferhat Akdemir, "Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Teistik Açından Değerlendirilmesi", *Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/15 (2003): 343.

nî ve manevî tecrübe bir yönüyle insan ruhuyla ilişkili olduğundan bu tecrübeleri açıklama konusunda psikoloji biliminden pekâlâ yararlanılabılırdi.⁴

Dinin tecrübî yönünün psikoloji ile temellendirilip temellendirile-meyeceği yönündeki tartışmalar sürüp giderken, Amerika'daki ilk psikoloji laboratuvarını kuran William James, 1890 yılında psikolojiye yön veren *The Principles of Psychology/Psikolojinin İlkeleri* kitabını yazmıştır. Bu kitapta James, fenomenlerin duyuları ve beyni kesinlikle etkilediğini ve beynin tecrübelerle doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Böylece James, psikolojinin temel konusunun insanın dış dünyadaki nesnelere ilişkin tecrübeleri olduğunu ileri sürmüştür.⁵ Bu düşüncesiyle James, bir taraftan psikolojinin çalışma alanına ışık tutarken diğer taraftan da psikoloji görüşünün etkisiyle din psikolojisinin de çalışma alanına işaret etmiştir. Zira James'in psikolojinin konusunun tecrübeyle ilişkili olduğunu ifade etmesi, Kutsal'ı tecrübe eden bireyin psikolojik açıdan ele alınmasını da beraberinde getirmiştir. James'e göre bu ele alma işi tam da din psikolojisinin sorumluluğundadır. James'in din psikolojisindeki tecrübî çalışmaların temelini oluşturan *The Varieties of Religious Experience/Dinî Tecrübenin Çeşitliliği*-1902 adlı klasik eseri bu yönde atılmış önemli bir adımdır. Bu eserde James, dini objektif ve subjektif olarak ikiye ayırmış ve her birinin çalışma alanını belirlemiştir. James'in ikinci el dinî yaşam olarak nitelendirdiği objektif dinin çalışma konusu "ibadet ve adanma gibi tanrısal doğayla meşgul olan muameleler, teoloji, ayinler ve dinsel örgütlenmeler" iken; subjektif dinin çalışma alanı ise "insanın ilgi alanını biçimlendiren içsel doğası, yalnızlığı, acziyeti ve yetersizliği"dir.⁶ Buradan hareketle James, subjektif dinî tecrübe-yi din psikolojisinin merkezine yerleştirmiştir.

James, bu tespiti ile bir yandan din psikolojisinin bilimsel bir disiplin olarak gelişimine zemin hazırlarken, diğer taraftan ise bilimselliğin temel bileşenlerinden olan "objektifliğin" önündeki en önemli engellerden birini din psikologlarının karşısına çıkarmıştır. Zira James'in din psikolojisine bağımsız bir kimlik kazandırmak için çalışma alanı belirleme çabası, bilimsel materyalist ve determinist düşünceye sahip bilim insanlarına din psikolojisinin bağımsız bir bilim dalı olamayacağına yönelik itirazlar için bulunmaz bir fırsat sunmuştur. Bu karşı çıkışlara birçok psikolog da eklenmiştir. Bu psikologlar belki de akademik kariyer kaygısıyla din psikolojisi bilimine karşı çıkmışlardır. Din psikolojisinin bilim dalı olma çabalarına en büyük itiraz kuşkusuz ki davranışçı ekole mensup psikologlar tarafından yapılmıştır. Zira bu psikologlar başta din ve maneviyat olmak üzere tüm metafizik unsurlara salt bilimsel bakış açısıyla yaklaşarak⁷ din ve maneviyata ait her şeyi aforoz etmiş-

⁴ Ali Köse - Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 7.

⁵ William James, *The Principles of Psychology I* (London: Macmillian and Company, 1980), 4.

⁶ William James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üstüne Bir İnceleme*, trc. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 17, 39.

⁷ Schultz-Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, 455; Köse - Ayten, *Din Psikolojisi*, 13-14.

lerdir. Hümanist psikologlar, davranışçuların “salt bilimsel” anlayışı amaç edinmelerini eleştirmişlerdir. Onlara göre bilim amaç değil; ancak araç olabilir. Nihai amaç ise insanı anlamak olmalıdır.⁸

Özellikle davranışçı psikologların değersizleştirme çabaları, din psikolojisi alanında bilimsel geçerlilik ve güvenilirlik oluşturma ihtiyacını doğurmuş ve bu durum din psikologlarını pozitivist-görgül bağlamda çok sayıda nicel çalışma yapmaya sevk etmiştir. Bu konudaki yoğun çaba, pozitivist-görgül çerçevenin ruhuna uygun olmayan (dinî, spiritüel ve mistik yaşantılar üzerinde yapılan araştırmalar gibi) durumlarda da sürdürülmüştür. Ancak bu durum, pozitivist-görgül bakış açısıyla araştırmalarını yönlendirmeye çalışan psikoloji biliminin tepkisine neden olmuş ve dinî olana karşı sistematik bir yanlılık içerisinde bulunulmuştur.⁹ Bu durum bilimsel objektiflik bağlamında din psikologlarını iki temel problemle karşı karşıya getirmiştir: (1) Bilimsel geçerlilik ve güvenilirlik ölçütlerine uygun olarak istenilen bilgilerin toplanması; (2) yeterli derecede olmak şartı ile toplanan bilgilerin yine aynı değer ölçülerine uygun olarak sistemli bir şekilde işlenmesi ve sonuçlandırılması.¹⁰ İfade edilmiş olan bu problemlere çözüm üretme sorumluluğu da yine din psikologlarına kalmıştır.

1. YÖNTEM

Yöntem konusu bilimselliğin temel konularındandır. Bir çalışmanın bilimsel olup olmaması büyük ölçüde kullanmış olduğu yöntemle ilgilidir. Bu bağlamda din psikoloğunun bilimsel araştırma yöntemleri arasından bir seçim yapabilmesi için ulaşmak istediği hedefleri önceden belirlemesi gerekir. Din psikologlarının objektif dinî gerçeklik, subjektif dinî gerçeklik ve subjektif dinî anlam gibi din psikolojisinin merkezî konularına bilimsel objektiflik temelinde nasıl yaklaşması gerektiğinin tartışıldığı bu makale, aynı zamanda bir yöntem çalışmasıdır. Bu nedenle nitel araştırma yönteminin kullanılmış olduğu bu çalışmanın iki temel amacı vardır: Birincisi, din psikoloğunun ifade edilmiş olan kavramlara yaklaşım yöntemini tartışmak, ikincisi ise din psikolojisi alanında üretilen bilgilerin bilimsel geçerlilik ve güvenilirliğine katkı sunmaktır.

2. TANIMLAR

Yapılan herhangi bir bilimsel çalışmanın amacına ulaşmasında, o çalışmaya yön veren kavramların açıkça tanımlanması oldukça önemlidir. Zira bu kavramlar bir taraftan araştırmacının çalışmasını hangi bağlamda yürüteceğini belirlerken, diğer taraftan ise o çalışmadan yararlanacak olan araştırmacıların söz konusu kavramlara yaklaşımını etkiler. Bu nedenle çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için din

⁸ Köse - Ayten, *Din Psikolojisi*, 13-14.

⁹ Fatma Gül Cırhinlioğlu, *Din Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayın Yayınları, 2010), 8-9.

¹⁰ Kerim Yavuz, “Din Psikolojisinde Metod Meselesi ve Yeni Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986): 153-154.

psikoloğu, objektif gerçeklik, subjektif gerçeklik, objektif dinî gerçeklik, subjektif dinî gerçeklik, subjektif dinî anlam gibi bazı kavramların kısaca açıklanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Din psikoloğu, din psikolojisi disiplininin kuralları çerçevesinde araştırma alanındaki âletleri kullanarak dindar bireyin anlamlandırma ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını kısmen ya da bütünsel olarak tasvir edebilen, ortaya koyabilen ya da açıklayabilen alan uzmanıdır. Din psikoloğunun dindar bireyin dinî duygu, düşünce ve davranışlarını bilimsel objektiflik temelinde analiz edebilmesi için hem teoloji hem de genel psikoloji açısından güçlü bir bilgi birikimine sahip olması oldukça önemlidir. Bununla birlikte bir din psikoloğu sınırlılıklarıyla birlikte yukarıda ifade edilmiş olan her iki alanın birinden de gelebilir. Bu da onun sahip olduğu teolojik ya da psikolojik arka plana göre çalışma konusuna yaklaşımını şekillendirir.¹¹

Objektiflik gerçeklik, varlıkları bizatihi belirlenebilir ya da kanıtlanabilir verilerdir. Objektif gerçeklik kavramı bir taraftan belirli tarihsel yer ve zamanda (spesifik) var olan gerçeklikleri ifade ederken, diğer taraftan ise belirli yer ve zamana bağlı olmayan genel gerçeklikleri ifade eder. Objektif gerçeklik, bilimin temelidir ve onların varlığının ya da yokluğunun ispat edilmesi mümkündür. Bununla birlikte bu gerçekliklerin anlamı ve önemi farklı bireyler için oldukça değişkenlik gösterir. Bazı durumlarda bu gerçekliklerin sahip oldukları “kör noktalar”¹² bu gerçekliklerin inkâr edilmesine neden olabilir. Bu nedenle bu tür gerçekliklerin ya da onların objektif anlamlarının bilim insanları tarafından kendilerine atfedilen anlam ya da önemi büyük ölçüde bunların ortaya çıkmış olduğu, görüldüğü ya da takdir edildiği bağlama bağlıdır.¹³

Objektif olanın karşıtı olarak kullanılan *subjektif gerçeklik* kavramı ise, bir kişi ya da grubun tecrübesinde var olan, ancak başkaları tarafından yeterli kanıtlarla objektiflikleri her zaman teyit edilemeyen gerçekliklerdir. Bununla birlikte subjektif gerçeklik, onu tecrübe eden kişi ya da grup için varlığı inkâr edilemeyen bir durumdur.¹⁴ İnsanların inançlarından kolayca vazgeçmemelerinin temel nedenlerinden birisi bu subjektif gerçeklik alanıdır. Halk inançları dikkate alındığında söz konusu gerçeklik alanının ne kadar güçlü ve birey için ne kadar bağlayıcı olduğu bir

¹¹ Üzeyir Ok, “Türkiye’de Din Psikolojisi: Neredeyiz ve Nereye Gidebiliriz?”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006): 443-444.

¹² **Kör Nokta:** Bir şeyin gerçekte var olan; ancak mevcut bilimsel bilginin varlığını ispat edemediği yönlerini ifade eder. Örneğin, Ay ve Güneş tutulmaları, Dünya’nın şekli gibi konular bir zamanlar mevcut bilime göre “kör noktaları” ifade ederlerken, bugünkü bilime göre bilimsel bir gerçekliği ifade eder.

¹³ Jacques Waardenburg, *Reflections on the Study of Religion* (The Hague-Paris-New York: Mouton Publishers, 1978), 10.

¹⁴ Waardenburg, *Reflections on the Study of Religion*, 10.

dereceye anlaşılabilir. Zira birey için, subjektif gerçeklik alanına giren inançların doğruluğundan ziyade, bu inançların hayatına kattığı anlam daha önemlidir.

Objektif dinî gerçeklik, çalışmada iki temel anlamda kullanılmaktadır: (1) Genel olarak dinlerin kutsal metinlerini de içine alan ve sosyo-kültürel dünyada yaşayan, insanın dışında ve ondan bağımsız bir kimliğe sahip olan dinî motifli her şeydir. (2) Kutsal'ı tecrübe eden bireyin O'nun mesajlarını davranışlarına yansıtmasıdır. Bu gerçeklik bir anlamda dindarlık yaşantısının da temelini oluşturur. Böylece Kutsal alanın soyut ifadesi dindarlık yaşantısıyla somutlaşır. Dindarın davranışlarında somutlaşan ve dışarıdan gözlem yapan herhangi bir kişi için inkârı mümkün olmayan namaz kılmak, oruç tutmak, umre yapmak gibi ritüeller objektif dinî gerçeklik olarak ifade edilir.

Subjektif dinî gerçeklik ise algılanan ve ispata ihtiyaç hissettirmeyen, başka bir ifadeyle psikolojik dinî gerçekliklerdir. Örneğin hiçbir teolog veya dindar, Tanrı'nın olmadığını ispatlayabilecek durumda değildir. Tanrı'yı tecrübe eden kişi için bu durum subjektif-psikolojik dinî gerçekliktir.¹⁵ Onun için bu inanç devam ettiği sürece Tanrı'nın varlığı bir ispat konusu değildir. O, Tanrı'nın varlığını ispatlamaya ihtiyaç duymadığı gibi, bu ihtiyacın hâsıl olması da, bu psikolojik dinî gerçekliğe bir halel getirmeyecektir.¹⁶

Çalışmada geçen bir diğer kavram ise *subjektif dinî anlam*dır. Ancak bu kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için “dinî gerçeklik” ifadesinin şu yönüne dikkat edilmesi gerekir. Zira “dinî gerçeklik” olarak adlandırılan şeylerin varlıkları, öncelikle söz konusu kültür veya toplum açısından “dinî” olarak nitelenen bir bağlamda ortaya çıkar. Bununla birlikte söz konusu gerçekliklerin sahip oldukları anlam nedeniyle, yalnızca belirli bir bağlamda (kültür) var olan dinî bir anlamı değil, aynı zamanda belirli kişi ya da gruplar için de dinî bir anlamı olduğu için “dinî” olarak adlandırılırlar. Bu nedenle subjektif dinî anlam, belirli kişi ya da grup için geçerli bir anlamı ifade eder. Örneğin, Müslümanlar için Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğine iman subjektif dinî anlamın bir ifadesidir.¹⁷

¹⁵ Burada akla şu soru gelebilir: “Tanrı'yı tecrübe eden birisi için bu durumun subjektif dinî bir gerçekliği ifade etmesi, başka bir ifadeyle söylenecek olursa söz konusu “tecrübe”ye subjektif denmesi tecrübenin kıymetini düşürüp, onu sıradanlaştırmaz mı?” Bu noktada şunun altının özellikle çizilmesi gerekir. Çalışma boyunca *subjektif dinî gerçekliğin*, dindarlık algılarına göre inanan bireyler için varlığı inkâr edilemeyen objektif bir gerçeklik kadar güçlü olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada geçen *subjektif dinî gerçeklik* kavramı ifade edilen bağlamda kullanılmıştır.

¹⁶ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Yayıncılık, 2011), 37.

¹⁷ Waardenburg, *Reflections on the Study of Religion*, 10.

3. DİN PSİKOLOĞUNUN ARAŞTIRMA YAPARKEN OBJEKTİF ve SUBJEKTİF DİNİ GERÇEKLIK BAĞLAMINDA DİKKAT ETMESİ GEREKEN BAZI KRİTERLER

Dinin biri insanın iç dünyasıyla sınırlı subjektif; diğeri ise müşâhadeye açık yani objektif olmak üzere iki boyutu vardır. Dinin ifade edilen birinci boyutu subjektif dinî gerçekliği ifade ederken; diğeri boyutu ise objektif dinî gerçekliği ifade eder. Dinin objektif dinî gerçeklik boyutu, dindarın tutum ve davranışlarında somutlaşan, toplumsal kurum ve organizasyonlarda yaşayan yönüdür. Din psikolojisinin temel çalışma alanı ise, dinin dindar için subjektif dinî gerçeklik ifade eden subjektif boyutudur.¹⁸ Ancak din psikoloğunun söz konusu psiko-dinî coğrafyayı anlayabilmesi için, bu coğrafyaya ait olan verileri bilimsel objektiflik temelinde ele alması gerekir.

Gerçeği her türlü duygu, düşünce ve ihtirastan uzak olarak inceleme istek ve yeteneği olarak tanımlanabilen bilimsel objektiflik,¹⁹ din psikoloğunun temel prensibidir. Tecrübeye dayanan din psikolojisi, dinî duygu, düşünce ve davranışların somutlaşmasıyla oluşan objektif dinî gerçeklikleri değer yargıları temelinde incelemekten kaçınarak, hiç kolay olmamakla birlikte mümkün olduğu ölçüde objektif olmak durumundadır. Elbette ki din psikoloğunun tamamen objektif olabileceğini söylemek oldukça iddialı bir söylem olacaktır. Zira, insanın kendi subjektif gerçekliğini ifade eden şahsî kanaatleri ve zihnî donanımlarının gayr-ı şuurî yönlendirmelerinden kaçabilmesi oldukça zordur. Bu nedenle, dinî olana karşı kişisel tutumları bir tarafa bırakarak objektif olmak ve bireysel dinî tecrübeyi olduğu gibi değerlendirmek şeklinde beliren metodolojik kurala uymak, hakikaten hiç de düşünüldüğü kadar kolay olmayan bir iş olarak²⁰ din psikoloğunun karşısında durmaktadır. Şüphesiz ki din psikoloğunun kendisi için psikolojik bir gerçekliği ifade eden duygu ve düşüncelerinden tamamen arınması mümkün değildir. Ancak unutulmamalıdır ki, bir araştırmanın bilimselliği araştırmacının tutumu ile yakından ilgilidir. Bu durum din psikolojisi alanında da oldukça büyük bir anlam ve önem arz etmektedir. Bu nedenle araştırmanın bilimsel objektifliği için din psikoloğunun objektif ve subjektif dinî gerçekliklere yaklaşırken, anlamak istenildiği gibi bir anlam yerine ne ise onun ortaya konulmasına yönelik bir zihinle ve düşünsel dürüstlüğü bilim en temel argümanı olduğu düşüncesi ile hareket etmesi gerekir.²¹ Ancak böyle bir tutum din psikolojisi çalışmalarının geçerli ve güvenilir sonuçlar üretmesine katkıda bulunabilir.

Din psikoloğu dinî gerçekliklere kendi inanç ve kanaatleri temelinde bakarak, gerçeği anlama noktasında önyargıyı bu sürece dâhil edebilir. Onun bu duruma

¹⁸ Karaca, *Din Psikolojisi*, 32.

¹⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 87.

²⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, 87.

²¹ Fritz Ringer, *Weber'in Metodolojisi*, trc. Mehmet Küçük (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003), 229.

dikkat etmemesi araştırma sonuçlarına bir şekilde önyargı bulaştırabilir. Bu noktada Müslüman bir din psikoloğunun, “son ve gerçek din İslâm’dır” inancı ile araştırmasını yönlendirmesi ne kadar sorun teşkil ederse, dinî inanca sahip olmayan bir din psikoloğunun da kendi subjektif gerçekliği bağlamında çalışmasını yönlendirmeye çalışması aynı derecede sorun teşkil edebilir. Zira kişisel bağlanmalar araştırma probleminin formülasyonunu yönlendiren belirli değerler olarak ortaya çıkabilmektedir. Kültürel bilimlerdeki tüm bilimsel araştırmaların belli bir “değer” ile ilişkili olması²² gibi, bu durum din psikolojisi araştırmaları için de geçerlidir. Subjektif bir gerçekliği ifade eden bu değer yönelimleri olmaksızın, bir araştırma sorusunun oluşturulması imkânsız olabilir. Zira araştırma problemini formüle etmemizi sağlayan temel ayrımlarımız, öznel ve tarihsel olarak değişebilir değerlerdir.²³ Bununla birlikte din psikoloğunun belirli bir inanç geleneğine bağlılığı ya da karşıtlığı, yani subjektif gerçeklikleri araştırma sürecini etkileyebilir. Araştırma sorularının seçimi, belirli teorik kavram ve yöntemlerin oluşturulması veya seçimi, bulguların yorumlanması gibi durumlar bu türden etkilenmelerdir. Fakat subjektif gerçekliği ifade eden tüm bu inanç geleneğine bağlanmalar, araştırma sürecini etkileyebilen olası önyargılar ya da tercihler, araştırmayı etkileyen diğer faktörlerden farklı değildir. Buradaki temel nokta, araştırmacının araştırma sürecindeki farklı adımları çarpıtıp çarpıtmadığını belirleyebilmek için eleştirel bir değerlendirmeye kendisini tabi tutabilmesidir.²⁴

Din psikoloğunun dindar bireyin sahip olduğu objektif dinî gerçekliği kendi subjektif gerçekliği temelinde ele alması bireysel dindarlığın anlaşılmasını oldukça güçleştirir. Başka bir ifadeyle din psikoloğu objektif dinî gerçeklikleri açıklarken kendi subjektif gerçekliğini ifade eden bağımlı bir gerçekliğin peşine düşmek yerine, araştırma nesnesi olan dindarın objektif dinî gerçekliğini ortaya çıkarma kaygısı taşımalıdır. Burada ifade edilmiş olan bağımlı gerçeklikle kastedilen şey, dinî bir olayın subjektif olarak anlaşılması, yani söz konusu olaya din psikoloğunun kendi perspektifine göre anlam yüklemesi olarak düşünülebilir. Hâlbuki objektif dinî gerçeklik ifade eden olay anlaşılırken, söz konusu olaydan hareket edilmelidir. Zira burada anlamaya çalışanın tutumu, öznellik ve nesnellik, bir başka ifadeyle değer-bağımlı anlama ile değer-bağımsız anlama konusu önem taşır. Anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılan dinî bir gerçekliğin anlamının değer-bağımlı olması ona ait olmayan unsurların ya da anlamların ona atfedilmiş olması anlamına gelir.²⁵ Bununla birlikte bir din psikoloğunun “anlam yapma” geleneğine mensup olup olmaması, dinsel yöneliminin ve bağlılığının bulunup bulunmaması, hatta din karşıtı ya da din

²² Ulrike Popp-Baier, “The Quest for Objectivity in Psychology of Religion: Do We Need the Ideological Surround Model and Christian Translations of Scales?”, *Archiv für Religionspsychologie/Archive for the Psychology of Religion* 28 (2006): 106-107.

²³ Popp-Baier, “The Quest for Objectivity”, 106-107.

²⁴ Popp-Baier, “The Quest for Objectivity”, 106.

²⁵ Ali Akdoğan, *Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2008), 107.

savunucusu olup olmaması, onun din psikolojisi aktivitesinin yapısını, seçilen konuyu ve üretilen bilginin özelliğini temelden şekillendirebilir.²⁶ Her ne kadar subjektif bir gerçekliği ifade eden dinsel tutum ve yönelim biçiminin din psikoloğunun davranışlarını etkileyebileceği din psikolojisi alanının bizzat kendisi tarafından kabul ediliyor olsa da, bu alanda elde edilen bulguların değer ve saygınlığını belirlemedeki ölçütün, bireysel inanç ve kanaatlerle değil, araştırmacıların kişisel yönelimlerinden ayrı tutulabilecek disiplinle ilgili varsayımlara, yöntemlere ne düzeyde riayet ettiği ve onların ne ölçüde yerine getirildiği ile ilgili olması gerekir.²⁷ Başka bir ifadeyle din psikoloğu objektif ve subjektif dinî gerçekliği anlama ve açıklama sürecinde bu gerçekliklerin kendisine iletmek istediği mesajlara saygı çerçevesinde araştırmasını sürdürmek durumundadır.

Herhangi bir araştırma programındaki tüm empirik bulgularda olduğu gibi, din psikolojisi alanında yapılan empirik çalışmalarındaki bulgular da din psikoloğunun subjektif gerçekliğine, yani değerlerine bağlıdır. Din psikoloğunun birtakım değerlere bağlı olmasını göz önünde bulundurarak, araştırma sonuçlarının tamamen objektif olmadığı mı varsayılacaktır? Bu açıdan bakıldığında mutlak bir objektiflikten söz etmek imkânsız gibi gözükmektedir. Bu noktada din psikoloğunun sahip olduğu değer yargıları, dinî bir gerçeğin doğru anlamını bulma ve ortaya çıkarma sürecindeki engeller olarak düşünülmelidir. Bununla birlikte, her ne kadar subjektif değerler engel olarak ifade edilse de söz konusu engeller, kişinin zihin dünyasından kolay kolay sökülüp atılamayacak olan son derece insanî unsurlardır.²⁸ Bu nedenle din psikolojisi çalışmalarında bu değerlerin, ancak askıya alınmasından söz edilebilir ki, ancak böyle bir işlem ulaşılan sonuçların “dengeli bir objektifliğini”²⁹ bir dereceye kadar sağlayabilir.

Din psikoloğu kendi subjektif gerçekliğini çalışma objesine yansıtmaktan özenle kaçınmalıdır. Aksi takdirde bu durum “objektiflik” ve “bilimsellik” iddiasında olan din psikolojisinin karşısına temel bir problem olarak çıkabilir. Bu temel kuralın gözetilmesindeki başarısızlık, araştırma çıktılarına kaçınılmaz bir şekilde önyargı bulaştırarak subjektivizme yol açma potansiyelini de birlikte taşır. Bu nedenle din psikoloğu, kendisi (“özne” olarak) ile çalışılan dinî gerçeklikler (“obje/nesne” olarak) arasındaki ayrımı kesinlikle sürdürmek zorundadır. Bunun içinde genel olarak kabul görmüş olan iki fenomenolojik prensip vardır: (1) epoche (geri çekiliyorum; durdurma; ilişkisini kesme ya da paranteze alma); (2) görsel vizyon (algı ve anlamları etkileyen inançlar ve açıklamalar olmaksızın gözlemeleme yeteneği). Bu prensip-

²⁶ Ok, “Türkiye’de Din Psikolojisi”, 444.

²⁷ Ok, “Türkiye’de Din Psikolojisi”, 444.

²⁸ Akdoğan, *Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama*, 96.

²⁹ Popp-Baier, “The Quest for Objectivity”, 103.

lerin ileri sürülmesinin temel nedeni çalışılan dinî gerçekliğin ne lehine ne de aleyhine herhangi bir önyargıya izin vermemektir.³⁰

Değer yargılarından yoksun bırakmak anlamına gelen objektiflik kavramı,³¹ subjektif dinî gerçekliğin anlaşılması söz konusu olduğunda din psikoloğunun önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Zira “inanmak çok zordur. İnançlar çok zor elde edilir. Bir kimsenin inandığı şeyleri ortaya çıkarmak, keşfetmek, gerçekleri toplamaktan daha zordur. Bir inanç sadece gerçeklere dayanan bir bilgi değil, aynı zamanda tecrübelerle dayanan bir bilgi konusudur da.”³² Bu nedenle birey için aynı zamanda psikolojik bir gerçekliği de ifade eden subjektif dinî gerçekliğin, onu tecrübe eden dindar dışındaki herhangi bir birey için hiçbir değeri olmayabileceği gibi, onu araştırma konusu yapan din psikoloğu için de bir değer ifade etmeyebilir. Burada önemli olan husus, din psikoloğunun söz konusu gerçekliği tecrübe eden bireye saygı duyması ve subjektif dinî gerçekliğin onu tecrübe eden bireyin duygu, düşünce ve davranışlarındaki yansımalarını olabildiğince bilimsel objektiflik kriterleri çerçevesinde açıklayıp yorumlamaya çalışmasıdır.

J. Locke, anlama yetisinin edimi olarak anlamayı üçe ayırmıştır. Birincisi, kişinin zihnindeki idelerin algısı, ikincisi, işaretlerin anlamının algısı, sonuncusu ise, ideler arasındaki herhangi bir uyum ya da uyumsuzluğun algısıdır.³³ Bu nedenle gerek objektif gerekse de subjektif dinî gerçekliği anlamada din psikoloğunun bir algılaması söz konusudur. Zira din psikoloğunun araştırma objesi öncelikle psikoloğun zihninde bir algı oluşturur. Bu çerçevede yer alan ve araştırma objesinin konusu olan objektif ve subjektif dinî gerçeklikler araştırmacının zihninde bir çağrışıma neden olur. Bununla birlikte, her araştırmacı onlara kendince bir anlam yükleyeceğinden, aynı gerçekliklere bakan araştırmacı sayısı arttıkça söz konusu çağrışım sayısı da artacaktır. Zira dil kaygandır ve sabit anlam yoktur.³⁴ Ama buradaki temel sorun, söz konusu gerçekliklerin asıl anlatmak istediği şeyin ne olduğunun ortaya çıkarılmasıdır.³⁵ Bu ise din psikoloğunun araştırmayı sabote etmeyecek bir şekilde değer yargılarını kontrol etmesiyle ilişkiliymiş gibi gözükmektedir.

Din psikoloğu analizlerini yaparken dinin insanın dışında ve ondan bağımsız “objektif-kutsal soyut” boyutu ile söz konusu boyutun metne dökülerek dindarın hayatında somutlaşan objektif dinî gerçeklik boyutu arasındaki farkı göz önünde bulundurmak durumundadır. Zira dinin “objektif” yönü “Aşkın” ile ilişkilidir ve dindarın oraya müdahalesi söz konusu olmadığı gibi, din psikoloğunun da analizle-

³⁰ Anis Malik Thoha, “Objectivity and the Scientific Study of Religion”, *Intellectual Discourse* 17/1 (2009): 85-86.

³¹ Phillips P. Moulton, “What About Objectivity?”, *The Christian Scholar* 38/4 (Aralık 1955): 290.

³² Moulton, “What About Objectivity?”, 290.

³³ John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, trc. Meral Delikara Topçu (Ankara: Öteki Yayınevi, 2000), 295; Akdoğan, *Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama*, 33.

³⁴ J. Zimmermann, “Confusion of Horizons: Gadamer and the Christian Logos”, *Journal of Belief-Values* 22/1 (2001): 88-93; Akdoğan, *Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama*, 35.

³⁵ Akdoğan, *Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama*, 33.

rini yaparken “objektif” alana bir müdahalesi söz konusu değildir. Bu nedenle din psikoloğu bütün dikkatini “objektif” alanı tecrübe eden dindarın dinî hayatı üzerine odaklamak durumundadır. Ancak din psikoloğunun bireyin subjektif dinî gerçekliğini anlayabilmesi için, onun iç dünyası ile ilgili olarak elde ettiği verileri objektif bir çerçeveye oturtması gerekir. Bu durum ise yukarıda ifade edilmiş olan ve dinin dindarın hayatında somutlaşan objektif dinî gerçeklik hakkında bilgi sahibi olmayı gerekli kılar. Zira bir yönüyle subjektif dinî gerçekliği belirleyen niyet ve güdüleri analiz eden din psikoloğu, ancak onları objektif dinî gerçeklik ifade eden dinî referansalar sistemi içine yerleştirdikten sonra sağlıklı bir şekilde analiz edebilir. Örneğin İslâm dinî açısından bakıldığında, dinin objektif dinî gerçeklik formu en üst düzeyde Kur’an ve sünnette somutlaşmıştır. Bu nedenle din psikoloğunun Müslüman bir bireyin objektif ve subjektif dinî gerçekliğini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmesi için, söz konusu gerçekliğin ilgili kaynaktaki yerine bakması gerekir. Aksi takdirde dinsel davranışı analiz etmesi mümkün değildir.³⁶

İnsanlar yaratılış itibariyle farklı kişilik özelliklerine sahip oldukları için onların subjektif dinî gerçeklikleri de değişkenlik gösterir. Bu nedenle dindarların objektif dinî gerçeklikler karşısında aynı tecrübeye sahip olmaları mümkün olmadığından herkes için geçerli bir subjektif dinî gerçeklikten söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte bu gerçekliklerin gerçek anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışan din psikoloğu, söz konusu subjektif dinî gerçekliğin herkes için geçerli olan anlamının peşinde değil; o tecrübeyi yaşayan birey için ifade ettiği anlamın peşinde olmalıdır. Ancak bu noktada din psikoloğunun şu hususa dikkat etmesi oldukça önemlidir: subjektif dinî gerçeklik, din hakkında değil, dinin kaynağı olan “Aşkın” ile ilişkidir. Bu noktanın göz ardı edilmesi din psikoloğunu, objektif dinî gerçeklikten hareketle dindarın subjektif dinî gerçekliğini anlamaya sevk edebilir. Ancak söz konusu anlama teşebbüsü, subjektif dinî gerçekliğin bireyi kuşatıcılığı yanında oldukça sönük kalır.

Din psikoloğu dindarın objektif dinî gerçekliklerini gözlemleyerek, bu gözlemlerden bir sonuca ulaşmaya çalışır. Ancak burada şu hususun bilinmesi gerekir. Din psikoloğu, gözlemlemekte olduğu objektif dinî gerçeklikleri anlamlandırmaya çalışırken, söz konusu gerçekliği icra eden dindarın ondan almış olduğu manevî tatmini gözlem sonuçlarına yansıtma olasılığı pek fazla olmadığı için, onun yanlış sonuçlara ulaşma olasılığı her zaman mevcuttur. Zira dinî gerçekliğin onu yerine getiren insanla onu dışarıdan gözlemleyen din psikoloğuna ifade etmiş olduğu subjektif dinî anlamları aynı değerinde değildir.

Din psikoloğunun objektiflik ve bilimselliğin her zaman aynı anlama gelmediğini unutmaması, aradaki farkı daima göz önünde bulundurması önemlidir. Smith bu noktaya Rahip Heber örneği ile şöyle dikkat çekmiştir. Smith, Hindistan’a mis-

³⁶ Karaca, *Din Psikolojisi*, 32.

yoner olarak giden Rahip Heber'in Hindu spiritüalizmi hakkında hiçbir bilgisi olmadığı için Hindulara "putperest", "ağaca ve taşa tapan kimseler" olarak baktığına, objektif olarak haklı, fakat bilimsel olarak hatalı olduğu inancındadır. Zira ona göre Heber gözlemlemiş olduğu Hinduların bilincine katılmamış ya da bilincin, görülen şeyin bir parçası olduğunu fark edememiştir. Hindular yalnızca ağaca ve taşa değil, aynı zamanda bunların, kendileri için sembolize ettikleri şeye tapınmaktadır. Buradan hareketle Smith, insan bilincini dışarıda bırakan objektivist davranış gözlemcisinin, dindar bireylerin ifade ettikleri şeyleri bilemeyeceklerini kabul etmiştir.³⁷ Bu nedenle din psikoloğunun dindarın dışarıya yansıyan objektif dinî gerçekliğini yorumlarken, aynı zamanda söz konusu gerçekliğin subjektif dinî gerçeklikle de sıkı sıkıya ilişkili olduğunu göz önünde bulundurması gerekir. İfade edilen bu prensip, başka dinleri ve gelenekleri kişisel ölçekte değerlendirmeyi önlediği gibi,³⁸ objektif ve subjektif dinî gerçekliğin de din psikoloğunun saf bakış açısıyla anlaşılmasını önlemektedir. Zira din psikoloğunun düşünce dünyasını oluşturan iklim ile araştırmanın objesi olarak dindarın zihin dünyasını meydana getiren iklim her zaman aynı değerde değildir.

Din psikoloğu dindar bireyin elinden çıkan ve objektif dinî gerçeklik ifade eden malzemelerin çoğu zaman subjektif dinî gerçeklik unsurları barındırdığının farkında olmak durumundadır. Yavuz bu durumu "her adrese giden mektup ya da her kaleme alınan hatıra belli ölçüde tek yönlü, yani subjektiflik içerir" diyerek mektup analogisi ile ifade etmiştir. Ona göre, bu bireyler söylediklerini, söylemek istedikleri kadarı ile söylemiş olabilirler ya da kasıtlı olarak duygu ve düşüncelerini saklamayı tercih edebilirler. Böylece kendilerini gizlemeye çalışarak başkalarını yanıltmaya kalkabilirler.³⁹ Egemen, bu tür objektif dinî gerçeklik ifade eden somut belgelerin insanın doğası gereği subjektiflik içerdiğini ifade etmiştir. Ona göre, "insanın kendi kendisini olduğu gibi tanıyabilmesi, hikmetin en büyüğü, hâkimliğin de son mertebesidir. İlmen de yükselmiş olsalar, çoğu insanlar bu ehliyetten mahrumdur."⁴⁰ Söz konusu mahrumiyet, subjektif dinî gerçekliğin, objektif dinî gerçekliğe tam anlamıyla yansımaları sınırlandırır. Bu nedenle din psikoloğu bu tür belgeleri değerlendirirken, bu gerçeği zihninin bir köşesine not etmek durumundadır.

Din psikoloğu, dindar bireyin duygu ve düşüncelerini yansıtan objektif ve subjektif dinî gerçeklikten hareketle onun dinî olanın karşısındaki durumunu analiz etmek istediğinde şu hususa dikkat etmek durumundadır. Din psikoloğu dindar bireyin objektif ve subjektif dinî gerçekliğini yansıtan en ufak belirtiyi ihmal etme-

³⁷ Wilfred C. Smith, *Towards a World Theology: Faith and the Comparative History of Religion* (Philadelphia: The Westminster Press, 1981), 67; Celal Büyük, "Wilfred Cantwell Smith'de Dini Araştırmaların Objektifliği Problemi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/22 (2012): 203.

³⁸ Büyük, "Dini Araştırmaların Objektifliği Problemi", 203.

³⁹ Yavuz, "Din Psikolojisinde Metod Meselesi", 155.

⁴⁰ Egemen, Bedi Ziya, *Din Psikolojisi: Sâha, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1952), 29.

mek şartı ile bu belirtilerin temel karakteristik özelliklerine odaklanmalıdır. Fakat burada din psikoloğunun dikkat etmesi gereken en temel hususlardan biri, dindar bireyin söz konusu gerçekliklerini yorumlarken, bu yorumların gerçeğe ters düşmemesi ve onu değiştirmeyecek şekilde hareket etmesidir.⁴¹

Din psikoloğu, dinin objektif metinlerinde belirtilmiş olan inanç esasları hakkında mümkün olduğu ölçüde subjektif değerlendirmelere girmeden bu inanç esaslarını dindarı ilgilendirdiği ölçüde anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışmalıdır. Zira vahyin ya da peygamberliğin varlığı ya da yokluğu konusunda tartışmalara girmek din psikoloğunun görev alanına dâhil değildir. Çünkü söz konusu konular her şeyden önce inanç alanıyla ilgilidir. Dindar insan bunları kabul ediyorsa, bu konular inanan birey için subjektif-psikolojik dinî bir gerçekliktir.⁴² Jung da bilimsel yaklaşımındaki yöntemi subjektif-psikolojik gerçeklik üzerine temellendirmiştir. Zira Jung, yöntemini, olguları gözlemleyerek bunlardan elde etmiş olduğu bilgilerle sınırlandırmıştır. O, bu yaklaşımını şu şekilde ifade etmiştir: “Söz konusu edilen olgunun gerçekliği bir yargı değil, bir olaydır. Örneğin, psikoloji disiplini bakirelik bozulmadan doğum yapma motifini ele aldığı anda, yalnızca bu olgunun varlığı ile ilgilenir. Bu düşüncenin doğru ya da yanlış oluşu, onun araştırma alanına girmez. Bir düşünce var olduğu anda, psikolojik açıdan doğrudur ve subjektif bir gerçekliği ifade eder. Ancak bu bir bireyin düşüncesi olma özelliğindeyse, psikolojik varlığı subjektiftir. Bir düşüncenin objektif olabilmesi içinse, büyük kitlelerce kabul edilmesi gerekir.”⁴³ Görüldüğü gibi din psikoloğu, bir olgunun doğruluğunun ya da yanlışlığının peşinde değil, var olan dinî gerçekliğin bağlamından koparılmadan yorumlanmasının peşindedir.

Subjektif dinî gerçekliği anlama, bir bakıma yeniden kurgulama sürecidir. Bu nedenle din psikoloğunun dindarın ifadelerini semantik tahlile tabi tutarak bir çözümleme sürecine girmesi ve dinî olanı her ne kadar aslına uygun olmasa da bir biçimde mümkün olduğu ölçüde yeniden inşa etmesi gerekir. Din psikoloğu bu noktada dindarın muhatabına iletmek istediği mesajı anlamak için bilimsel objektiflik temelinde bir tutum takınmalıdır. Bu durumun sadece dindarı anlamak için değil, aynı zamanda objektif dinî gerçeklerin anlaşılması için de geçerli olduğu unutulmamalıdır.

Din psikoloğunun bilimsellik kaygısıyla subjektif dinî gerçekliğin bir ifadesi olan bireysel ve öznel dinî tecrübeyi inceleme alanının dışında tutması mümkün değildir. Bilakis söz konusu tecrübe din psikolojisi biliminin merkezî konularından olduğu için din psikoloğu, bireyin dinî yaşantısı içerisinde ortaya çıkan tecrübeleri

⁴¹ Yavuz, “Din Psikolojisinde Metod Meselesi”, 157.

⁴² Yavuz, “Din Psikolojisinde Metod Meselesi”, 159.

⁴³ Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, trc. Cengiz Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 18-19; Halil Apaydın, “Erich Fromm’un ‘Psikanaliz ve Din’ Adlı Yapıtı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18-19 (2005): 168-169.

inceleme konusu olarak ele alır. Ancak din psikoloğunun, subjektif dinî gerçekliğin tüm derinliklerine inebilmesi her zaman mümkün değildir. Zira din psikoloğu bilimsel objektifliği sağlayabilmek adına bilimsel olmanın gerektirdiği yöntem ve teknikleri kullanmak durumundadır. Bu ise, dindarın anlaşılmasını bir dereceye kadar sınırlandırabilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken temel nokta, din psikoloğunun yaşanan subjektif dini gerçekliği tüm derinlik ve genişliği içinde anlama konusunda kendisini zorunlu hissetmemesidir. Zira böyle bir zorunluluk subjektif dinî gerçekliğin din psikoloğu tarafından bilimsel objektiflik temelinden ziyade subjektiflik temelinde anlaşılma riskini de beraberinde taşır.

Dinî hayatın sosyolojik boyutundan önce bir de psikolojik boyutu vardır. Zira din adına yaşanan ve tecrübe edilen duygu, düşünce ve davranışların sosyal hayata yansması dinin psikolojik boyutunun dindarın merkezî tutumu olup olmamasına göre farklılık gösterir. Bu nedenle din psikoloğu dindarın dışı yansiyarak görünür hale gelmiş olan objektif dinî gerçekliğini analize tabi tutarken bu gerçeği göz ardı etmemelidir. Bu noktada din psikoloğu bilimsel objektiflik adına olabildiğine hassas davranarak dindarın psiko-sosyal hayatını bir bütün olarak ele almaya çalışmalıdır. Zira dindar bireyin kendine özgü subjektif dinî bir gerçekliği vardır ve din psikoloğunun bu durumu göz önünde bulundurması dindarın dinî duygu, düşünce ve davranışlarının anlaşılmasında önemli bir rol oynar.

Din psikoloğunun dindarın subjektif dinî gerçekliğinin gelişimsel analizlerini yaparken hassas olması araştırmanın sonuçları açısından oldukça önemlidir. Zira uzun bir nehrin geçtiği bölgelere göre renginin ve suyunun niteliğinin değişmesi gibi, dindar da subjektif dinî gerçekliğinin gelişim serüveninde farklı dinî bilinç yapısına sahip olabilir. Zira dindarın subjektif dinî gerçekliğinin gelişim hikâyesi onun kronolojik yaşının yanında yaşam tecrübesiyle de yakından ilgilidir. Bu bağlamda din psikoloğunun analizlerini yaparken bilimsel objektiflik adına söz konusu subjektif dinî gerçekliğin genel ve özel karakteristik özelliklerini göz önünde bulundurması ulaşacağı sonuçların sağlıklı olması adına oldukça önemlidir.

Din psikoloğu objektif ve subjektif dinî gerçeklikler üzerinde anlama çalışmalarını yürütürken bağlam etkisine dikkat etmek durumundadır. Pargament'in "Din faydalı mı yoksa zararlı mıdır?" sorusuna vermiş olduğu cevapta din psikoloğuna bu yönde yapılmış bir uyarının olduğu anlaşılmaktadır. Pargament, söz konusu soruyu, "Duruma bağlıdır... dinin, insanlar için hem zararları, hem de faydaları vardır. Dinin değeri, dinin çeşidine, sağlık ve mutluluk kriterlerine, kişiye, duruma ve sosyal çevreye ve dinî hayatın çeşitli unsurlarının kişinin hayatıyla bütünleşme derecesinde bağlıdır"⁴⁴ şeklinde cevaplandırmıştır. Bu nedenle bağlam etkisinin din psikoloğu tarafından dikkate alınmasının ve her dinî olanın yorumlanmasında göz

⁴⁴ Kenneth Pargament, "Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme", trc. Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Ocak-Haziran 2005): 281.

önünde bulundurulmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Zira objektif ve subjektif dinî gerçekliğin (dinî duygu, dinî düşünce, dinî davranış...) hangi yer ve bağlamda meydana geldiğinin ortaya konulmasının yapılacak olan anlama ediminin berraklık kazanmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Dindar bireyler için objektif ve subjektif dinî gerçeklik alanı Dünya'nın dönmesi, Güneş'in batması kadar kesinlik ifade etmektedir. Söz konusu gerçekliklerin dindar için ifade etmiş olduğu anlamın din psikoloğu tarafından orijinaline bir halle getirilmeden tespit edilmesi ve din psikolojisinde kullanılan en uygun bilimsel yöntem ve tekniklere işlenip analiz edilmesi gerekir. Her ne kadar dindar bireyin subjektif dinî gerçeklik alanı son derece karmaşık bir durum arz etse de din psikoloğu bu durumu bahane ederek yüzeysel açıklamalarla yetinmemelidir. Zira din psikolojisi disiplinine yapılan temel itiraz noktasının araştırma konusu ile ilgili olduğu düşünüldüğünde, din psikoloğunun dindar için yadsınamayacak bir değeri olan objektif ve subjektif dinî gerçeklik alanını bilimsel objektiflik kriterlerine uygun olarak araştırması bir hayli önemlidir. Böyle bir çabanın din psikolojisi alanında üretilen bilgilerin geçerlilik ve güvenilirliğine yönelik bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte şu noktanın da altının çizilmesi gerekir. Din psikolojisinin çalışma objesi objektif dinden ziyade subjektif dinî gerçeklik alanı olduğu için, ifade edilen itirazları bir dereceye kadar besleyebilmektedir. Ancak bu durum din psikolojisinin ulaştığı sonuçların bilimselliğinin tartışmaya açılmasını gerektirmemektedir. Zira her ne kadar, bilimsel sonuçlara ulaşma konusunda çalışma objesinin nicelik ve niteliği önemli olsa da bilimselliğin kriterleri bellidir. Hangi disiplin olursa olsun bu kriterlere uyma noktasında araştırmacıların yapacakları herhangi bir ihmal ulaşılan sonuçları kaçınılmaz olarak tartışmaya açacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Ferhat. "Feuerbach'ın Antropolojik Ateizmi ve Teistik Açından Değerlendirilmesi". *Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/15 (2003): 341-357.
- Akdoğan, Ali. *Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2008.
- Baymur, Feriha Balkış. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004.
- Büyük, Celal. "Wilfred Cantwell Smith'de Dini Araştırmaların Objektifliği Problemi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 22 (2012): 191-209.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül. *Din Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Yayınları, 2010.

- Emmons, Robert A. - Paloutzian, Raymond F. "The Psychology of Religion". *Annual Review Psychology* 54 (2003): 377-402.
- Egemen, Bedi Ziya. *Din Psikolojisi: Sâha, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1952.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Apaydın, Halil. "Erich Fromm'un 'Psikanaliz ve Din' Adlı Yapıtı Üzerine Bazı Düşünceler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/18-19 (2005): 163-192.
- James, William. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üstüne Bir İnceleme*. Trc. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.
- James, William. *The Principles of Psychology I*. London: Macmillian and Company, 1980.
- Jung, Carl Gustav. *Psikoloji ve Din*. Trc. Cengiz Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Locke, John. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*. Trc. Meral Delikara Topçu. Ankara: Öteki Yayınevi, 2000.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Yayıncılık, 2011.
- Köse, Ali. "Psikoloji ve Din: Bir Dargin Bir Barışık Kardeşler". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006): I-II.
- Köse, Ali - Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Moulton, Phillips P. "What About Objectivity?". *The Christian Scholar* 38/4 (Aralık 1955): 288-297.
- Ok, Üzeyir. "Türkiye'de Din Psikolojisi: Neredeyiz ve Nereye Gidebiliriz?". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006): 441-456.
- Pargament, Kenneth. "Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme". Trc. Ali Ulvi Mehmedoğlu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Ocak-Haziran 2005): 279-313.
- Palmer, Richard E. *Hermenötik*. Trc. İbrahim Görener. İstanbul: Anka Yayınları, 2002.
- Popp-Baier, Ulrike. "The Quest for Objectivity in Psychology of Religion: Do We Need the Ideological Surround Model and Christian Translations of Scales?".

Archiv für Religionpsychologie/Archive for the Psychology of Religion 28 (2006): 103-113.

Ringer, Fritz. *Weber'in Metodolojisi*. Trc. Mehmet Küçük. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.

Schultz, Duane P.- Schultz, Sydney Ellen. *Modern Psikoloji Tarihi*, Trc. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.

Smith, Wilfred C. *Towards a World Theology: Faith and the Comparative History of Religion*. Philadelphia: The Westminster Press, 1981.

Thoha, Anis Malik. "Objectivity and the Scientific Study of Religion". *Intellectual Discourse* 17/1 (2009):83-92.

Waardenburg, Jacques. *Reflections on the Study of Religion*. The Hague-Paris-New York: Mouton Publishers, 1978.

Yavuz, Kerim. "Din Psikolojisinde Metod Meselesi ve Yeni Gelişmeler". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986): 153-185.

Zimmermann, J. "Confusion of Horizons: Gadamer and the Christian Logos". *Journal of Belief-Values* 22/1 (2001): 88-93.